

קריאה לשלום וכריתת ברית

א. התורה מצווה על עם ישראל לקרוא לשלום לפני תחילת המלחמה (דברים כ, י-יח):
כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום: (יא) והיה אם שלום תענך ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך: (יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה: (יג) ונתנה ה' אלהיך בידך והכית את כל זכורה לפי חרב: (יד) רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבז לך ואכלת את שלל איביך אשר נתן ה' אלהיך לך: (טו) כן תעשה לכל הערים הרחקת ממך מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנה: (טז) רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לא תחיה כל נשמה: (יז) כי החרם תחרימם החתי והאמרי הכנעני והפרזי החוי והיבوسی כאשר צוך ה' אלהיך: (יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם וחטאתם לה' אלהיכם.

התבונן היטב: באיזו מלחמה עוסק הציווי לקרוא לשלום? במלחמת רשות או גם במלחמת מצוה? במלחמת כיבוש הארץ? מהן הראיות לכך שהכתוב עוסק במלחמת רשות בלבד? תוכל להתווכח עמן?

ניתן ללמוד שהכתוב עוסק רק במלחמת רשות מהפסוק 'כן תעשה לכל הערים הרחקת ממך מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנה' – כלומר, כל הפרשייה נאמרה רק בערים הרחוקות, ורק בהן יש ציווי לקרוא לשלום כתנאי לתחילת המלחמה. אולם, ניתן לדחות ולפרש שפסוק ט"ו עוסק רק במקרה שבו העיר לא בחרה בהשלמה, בפסוק י"ב והלאה – 'ואם לא תשלים עמך... והכית את כל זכורה', 'כן תעשה לכל הערים הרחקות', אך בערים הקרובות 'לא תחיה כל נשמה' אם בחרו להלחם ולא להשלים. אך לא בשני הפסוקים הראשונים, בחובה לקרוא לשלום כתנאי לתחילת המלחמה, שנאמרו בכל מלחמה, רשות ומצוה.

נימוק נוסף לטובת ההבנה שהציווי לקרוא לשלום נאמר במלחמת רשות בלבד, הוא האיסור לחרות ברית ליושבי הארץ (דברים ז, א-ב):
כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבوسی שבעה גוים רבים ועצומים ממך: (ב) ונתנם ה' אלהיך לפניך והכיתם החרם תחרימם אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם.

התבונן היטב בפסוקים והבא מהם ראיה שהמצוה לקרוא לשלום נאמרה רק במלחמת רשות ולא במלחמת כיבוש הארץ.

אם נבין שהציווי לקרוא לשלום נאמר גם במלחמת כיבוש הארץ, אז הוא יעמוד לכאורה בסתירה עם הציווי שלא לכרות ברית ליושבי הארץ ולא להשלים עמם.

נסה לדחות את הראיה. האם הציווי שלא לכרות ברית חייב לשתור את הקריאה לשלום?

ראיה נוספת היא מפרשת הגבעונים: הגבעונים רימו את עם ישראל כדי שישלימו עמם וסיפרו שבאו מארץ רחוקה, ומכאן שאסור להשלים עם יושבי הארץ ולכן הגבעונים היו צריכים לרמות ולומר שבאו מארץ רחוקה (יהושע ט, ג-טו):

וישבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי: (ד) ויעשו גם המה בערמה וילכו ויצטירו ויקחו שקים בלים לחמוריהם ונאדות יין בלים ומבקעים ומצררים: (ה) ונעלות בלות ומטלאות ברגליהם ושלמות בלות עליהם וכל לחם צידם יבש היה נקדים: (ו) וילכו אל יהושע אל המחנה הגלגל ויאמרו אליו ואל איש ישראל מארץ רחוקה באנו ועתה כרתו לנו ברית: (ז) ויאמרו ויאמר איש ישראל אל החוי אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרות אכרת לך ברית: (ח) ויאמרו אל יהושע עבדיך אנחנו ויאמר אלהם יהושע מי אתם ומאין תבאו: (ט) ויאמרו אליו מארץ רחוקה מאד באו עבדיך לשם ה' אלהיך כי שמענו שמעו ואת כל אשר עשה במצרים: (י) ואת כל אשר עשה לשני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן לסיחון מלך חשבון ולעוג מלך הבשן אשר בעשתרות... (יד) ויקחו האנשים מצידם ואת פי ה' לא שאלו: (טו) ויעש להם יהושע שלום וכרת להם ברית לחיותם וישבעו להם נשיאי העדה.

ב. בניגוד לראיות אלו, יש מקורות שמהם ניתן להבין שהציווי לקרוא לשלום נאמר גם במלחמת כיבוש הארץ וגם בה יש אפשרות ומצוה להשלים. כך ניתן ללמוד מדברי הסיכום בספר יהושע למלחמות כיבוש הארץ (יהושע יא, יח-כ):

ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה: (יט) לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי ישבי גבעון את הכל לקחו במלחמה: (כ) כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם לבלתי היות להם תחנה כי למען השמידם כאשר צוה ה' את משה.

האזן היטב לפסוקים והוכח מהם שיושבי הארץ היו יכולים להשלים, ושהמצוה לקרוא לשלום נאמרה גם במלחמת כיבוש הארץ!

רק גבעון השלימו, ושאר העמים בחרו שלא להשלים, והקב"ה הכביד ליבם שיבחרו באפשרות הזו, ומכאן שאם היו רוצים להשלים היו יכולים – אחרת, מה הכוונה שה' חזק את לבם שיבחרו כך, הרי לא היתה להם בחירה ואפשרות להשלים!

וכך מלמד הירושלמי בדברים יסודיים (שביעית ו, א):

דאמר רבי שמואל שלש פרסטיניות שלח יהושע לארץ ישראל עד שלא יכנסו לארץ מי שהוא רוצה להפנות יפנה להשלים ישלים לעשות מלחמה יעשה גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקי [מלכים ב יח לב] עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם זו אפריקי גבעונים השלימו [יהושע י א] וכי השלימו יושבי גבעון את ארץ ישראל שלושם ואחד מלך עשו מלחמה ונפלו.

ומכאן שגם במלחמת כיבוש הארץ יש מצוה לקרוא לשלום ואפשר להשלים ולא רק במלחמת רשות.

ג. לאחר שניסינו להתבונן מעט בעולה מהמקראות והירושלמי, נפנה לדברי רבותינו, לעמדותיהם ולהתמודדותם עם המקורות השונים. נפתח בגישה שמצמצמת את מצוות הקריאה לשלום למלחמת רשות בלבד. כך עולה מפשטות דברי הספרי (דברים קצט):

כי תקרב אל עיר, במלחמת הרשות הכתוב מדבר.

וכך כותב רש"י בפירושו לתורה (שם):

כי תקרב אל עיר - במלחמת הרשות הכתוב מדבר, כמו שמפורש בענין (פסוק טו) כן תעשה לכל הערים הרחוקות.

כלומר, הפסוק 'כן תעשה לכל הערים הרחוקות' נאמר על כל הפרשייה ומעמיד את כולה במלחמת רשות בלבד¹. כך עולה גם מדברי רש"י בפירושו לש"ס. הגמ' בסוטה מביאה ברייתא שממנה עולה שאפשר לקבל את שבעת העממים אם קיבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז (סוטה לה):

למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל וגו', הא למדת, שאם היו חוזרין בתשובה (ואין חשש שישפיעו עלינו לרעה) היו מקבלין אותן.

הגמ' מביאה ברייתא שהולכת בדרך זו ודורשת את הפסוק שבפתח פרשיית אשת יפת תואר (דברים כא, י): "כי תצא למלחמה על איביך ונתנו ה' אֱלֹהֶיךָ בידך ושבת שבי". הברייתא דורשת שהמילים ושבת שבי באות לרבות כנענים שבתוך העיר, שמוותר לשבות אותם ואין חובה מדין לא תחיה כל נשמה להרגם, ורש"י גורס ומפרש שהסוגיה כולה נאמרה על כנענים שבחו"ל בלבד (שם):

1. ולא רק בחלק שמפסוק י"ב והלאה, במקרה של עיר שבוחרת שלא להשלים, שבעיר רחוקה הורגים רק את הזכרים ובארץ ישראל 'לא תחיה כל נשמה' אם בחרו שלא להשלים, וכפי שהצענו לעיל.

כמאן אזלא הא דתניא: ושבת שבי - לרבות כנענים שבחוצה לארץ שאם חוזרין בתשובה מקבלין אותן, כמאן? כר' שמעון.
וכך הוא כותב בפירושו לגמ' (שם):

ודבר זה כתבו למטה להודיע לשבעה אומות היושבים חוץ מגבולי ישראל שלא נצטוו להחרימם אלא אותן שבתוך גבולם נצטוו להחרים כדי שלא ילמדו אותנו מעשיהם המקולקלים אבל אתם היושבים חוצה לה אם אתם חוזרין בתשובה נקבל אתכם ושבתוכה אין מקבלין שמחמת יראה עושין² והכי גרסינן לה בהדיא בתוספתא (פ"ח) אם אתם חוזרין בכם אנו מקבלים אתכם... ה"ג ושבת שבי לרבות כנענים שבחו"ל - דקרא בחו"ל כתיב כי תצא למלחמה מארץ לחוצה לארץ והכי תניא בספרי כי תצא למלחמה במלחמת הרשות הכתוב מדבר דכי תצא משמע כשתעלה על דעתך לצאת ושבת שבי לרבות כנענים שבתוכה בא הכתוב להתיר כנענים שבחוצה לארץ ולקיים מהם יפת תואר שלא יהיו בכלל לא תחיה כל נשמה דהאי ושבת קרא יתירא הוא.

כלומר, לדבריו כל הסוגיה עוסקת בכנענים שבחוץ לארץ בלבד, ורק עליהם אומרת הברייתא 'שם היו חוזרין בתשובה היו מקבלין אותן'. אך לא בכנענים שבארץ: הם אינם יכולים לשוב בתשובה ולהשלים ולקבל עליהם שבע מצוות בני נח.

ד. רש"י מצמצם אפוא את המצוה לקרוא לשלום למלחמת רשות בלבד. לדעתו, המצוה אינה קיימת במלחמת כיבוש הארץ: בה לא רק שאין חיוב לקרוא לשלום בתחילת המלחמה, אלא שאי אפשר לעשות זאת ולהשלים. שיטה זו כאמור משתלבת היטב עם פשטות הפרשה³ וכן עם פרשת הגבעונים, אך סותרת לכאורה את הירושלמי שאומר שיהושע הציב בפני יושבי הארץ את האפשרות להשלים. מה היחס אפוא בין שיטת רש"י לירושלמי? היה ניתן אולי לפרש שהם חולקים ורש"י מסתמך על הספרי שמעמיד את הפסוק במלחמת רשות בלבד. אולם, הרא"ם, רבי אליהו מזרחי⁴, מפרש שהם אינם חולקים ומיישב את הסתירה (דברים כ, י):

2. ואין מאמינים לתשובתם, שאינה אלא כדי שלא נהרגם במלחמה, ובהמשך ישובו לחטוא ויכשילו אותנו.

3. כן תעשה לכל הערים הרחוקות.

4. ביוגרפיה (פרויקט השו"ת): "רבי אליהו מזרחי נולד בקושטא בשנת ה"א ר"י (1450) לערך, ממוצא רומניוטי (היינו הרא"ם לא בא ממוצא ספרדי, אלא מתוך הקהילה התורכית הותיקה המקומית). בשנת ה"א רנ"ח (1498) הוא מונה לרב הראשי של קושטא, ולמעשה - של כל האימפריה התורכית - עותומנית. בנוסף לחכמתו בתורה למד ר' אליהו גם מדעים. פסקיו ההלכתיים התקבלו על הקהילה הרומניוטית ועל הקהילה הספרדית גם יחד. הוא קיבל את פני הגולים הספרדיים לאחר שנת ה"א רנ"ב (1492) ודאג אישית לסיעודם, לקליטתם וליישובם מחדש. פירושו לפירוש רש"י על התורה מפורסם ונלמד עד היום".

ונראה לי שאין מכל אלה טענה כלל על דברי הרב, כי מה שטען מההיא ד"אמר רבי שמואל בר נחמני: שלשה פרוזדוגמאות שלח יהושע לארץ, עד שלא יכנסו לארץ: מי שהוא רוצה לפנות, יפנה; להשלים, ישלים, לעשות מלחמה, יעשה. גרגשי פנה והלך לאפריקא, גבעונים השלימו, שנאמר (יהושע י, א): 'וכי השלימו יושבי גבעון את ישראל', שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה ונפלו". יש לומר, היינו קודם שעברו את הירדן, כדקאמר "עד שלא יכנסו לארץ", אבל משנכנסו, לא היו יכולין להשלים, שאם היו יכולין להשלים, לא היו צריכים הגבעונים להערים ולומר (יהושע ט, ו): "מארץ רחוקה באנו".

מהי תשובת הרא"ם? נסח את הדברים כהלכה שמצמצמת את היקף שיטת רש"י. הצמצום מובן לך? מהי סברתו? נסה להסביר את הדברים.

לדבריו, גם רש"י מודה שיושבי הארץ היו יכולים להשלים לפני שעם ישראל עבר את הירדן, והאגרות נשלחו לפני מעבר הירדן. הדברים מעוררים התבוננות: אם אי אפשר להשלים עם יושבי הארץ, ויש הכרח להלחם עמם, מדוע אפשר לעשות זאת לפני מעבר הירדן? יתכן שהדבר קשור לנימוק שמוזכר ברש"י לחוסר היכולת לקבל את תשובתם של שבעת העממים: 'שמחמת יראה עושין', ותשובתם אינה אמיתית וישובו לחטוא ויחטיאו את עם ישראל. יתכן שחשש זה קיים רק לאחר הכניסה לארץ ולא לפנייה – אז איננו חוששים שתשובתם חיצונית ונובעת מיראה בלבד, וההשלמה הרי כרוכה כמובן בקבלת שבע מצוות בני נח כפי שנראה בהמשך. אולם, עדיין הדברים מעוררי התבוננות: מדוע שלא נחשוש לפני מעבר הירדן ונחשוש לאחוריו?

ה. לאחר שנפגשנו מעט עם המחנה המצמצם, נפנה למחנה המרחיב שטוען שהמצוה נאמרה גם במלחמת כיבוש הארץ. כך כותב הרמב"ם (מלכים ו, א):

אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום אחד מלחמת מצוה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. מהפסוק הבא, 'והיה אם שלום תענגך ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך', לומד הרמב"ם את תנאי השלום (שם):

אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר יהיו לך למס ועבדוך, קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות או שקבלו העבדות ולא קבלו המס, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם, והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבושים תחת ידם, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם, והמס שיקבלו שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם וממונם, כגון בנין החומות, וחוזק המצודות, ובנין ארמון המלך וכיוצא בו.

מהם התנאים לשלום? מהו המס? מהי העבדות? חשוב היטב: מהי משמעות תנאים אלו? מדוע יש בהם צורך? מה הכוונה ש'אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם'? למה ומתי יש חובה שלא לשמוע להם עד קבלת התנאים?

במלחמת כיבוש הארץ, נראה שקבלת התנאי של מס היא חובה גמורה: רק כך מותר להם להמשיך לגור בארץ אחרי המלחמה, לאחר קבלת המס והעבדות שעניינם הכרה בשלטון הישראלי והשלמה עמו. אחרת אנו חוששים להמשך המלחמה וההתקוממות. במלחמת רשות, לעומת זאת, נראה פשוט שמותר לעם ישראל לבחור באפשרות של השלמה ללא קבלת מס ושעבוד – הרי איננו חייבים חלילה לשעבד עמים אחרים⁵. הכוונה שעם ישראל חייב להציע להם שלום עם תנאים אלו של מס, ואם הם מסכימים אסור להילחם עמם.

ו. בדף הבא נתבונן יותר בתנאי ההשלמה, ובשלב זה ננסה להתמקד בהתמודדות עמדה זו עם המקורות הקשים שראינו לעיל ונשוב על השאלות: ראשית, מה היחס בין המצוה לקרוא לשלום ובין האיסור לכרות ברית? שנית, אם יש מצוה להשלים גם במצוות כיבוש הארץ, מדוע הוצרכו הגבעונים לרמות ולומר שבאו מעיר רחוקה? זאת ועוד, אם יש מצוה לקרוא לשלום, מדוע לאחר שהתגלה שהגבעונים שיקרו, עם ישראל רצה לפגוע בהם ונמנע מכך רק בשל השבועה שלא לפגוע בהם, הרי סוף סוף הם רוצים להשלים? נתבונן בדברי הרמב"ם שיענו על השאלות (מלכים ו, ה):

שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם מי שרוצה לברוח יברח, וחזר ושלח מי שרוצה להשלים ישלים, וחזר ושלח מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה, אם כן מפני מה הערימו יושבי גבעון, לפי ששלח להם בכלל ולא קבלו, ולא ידעו משפט ישראל ודימו ששוב אין פותחין להם לשלום, ולמה קשה הדבר לנשיאים וראו שראוי להכותם לפי חרב לולי השבועה, מפני שכרתו להם ברית, והרי הוא אומר לא תכרות להם ברית, אלא היה דינם שיהיו למס עבדים, והואיל ובטעות נשבעו להן בדין היה שיהרגו על שהטעום לולי חלול השם.

מהן תשובות הרמב"ם? מדוע הגבעונים רימו? מדוע הנשיאים רצו לפגוע בהם לאחר שהתגלתה הרמאות? מה היחס בין המצוה להשלים ובין האיסור לכרות ברית?

5. וכשם שהמלחמה כולה תלויה בבחירת עם ישראל, כך לאחר היציאה למלחמה והצעת השלום מותר לעם לבחור בשלום רחב יותר שלא כולל מס ועבדות.

6. כלומר, הדבר מובן לשיטת רש"י שאסור להשלים עם יושבי הארץ, והגבעונים רימו ורק בשל רמאותם העם נמנע מקיום הציווי, ולכן רצו לפגוע בהם ולקיים את הציווי לאחר שהתגלתה רמאותם. אך לשיטת הרמב"ם שמלכתחילה יש מצוה להשלים עמם, מדוע רצו לפגוע בהם לאחר שגילו את רמאותם, הרי הם רוצים להשלים!

הגבעונים רימו משום שחשבו שהחמיצו את ההזדמנות להיענות לקריאה לשלום. המצוה להשלים אינה סותרת את האיסור לכרות ברית, משום שההשלמה מלווה בקבלת מס, והברית האסורה היא שלום הדדי ומלא, ללא קבלת מס. זוהי הסיבה לכעס על הגבעונים: רמאותם הובילה לכריתת ברית מלאה, ללא מס.

אנו רק באמצע הדרך, ובע"ה נמשיך ללכת בסוגיה בדף הבא.